

Acta Beregsasiensis

2010/2

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2010
IX. évfolyam, 2. kötet
Том IX, № 2
Volume IX, № 2

УДК 001(477.87)
ББК 72.4(4УКР-43АК)
А-19

Az Acta Beregsasiensis a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos kiadványa. Jelen kötet a 2010-es év első felének magyar, ukrán, angol és német nyelvű tanulmányait foglalja magába. Az intézmény tanárai, hallgatói, valamint külföldi tudósok munkáit publikáló kötet a nyelv- és irodalomtudomány, a történelem, pedagógia, biológia, gazdaság és más tudományágak különböző területeit öleli fel.

www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/kiadvanyaink/110-a-ii-rakocz-ferenc-karpataljai-magyar-fiskola-tudomanyos-evkoenye

SZERKESZTÉS: *Kohut Attila, Penckófer János*

KORREKTÚRA: *G. Varcaba Ildikó*

TÖRDELÉS: *Garanyi Béla*

BORÍTÓ: *K&P*

A KIADÁSÉRT FELEL: *dr. Orosz Ildikó, dr. Soós Kálmán*

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

ISBN: 978-966-2595-01-7

© A szerzők, 2010

Készült: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

Történelem- és társadalomtudomány

BOCSKOR ANDREA: A Rzeczpospolita és korának képe az ukrainai történelemtankönyvekben	9
KOSZTYÓ GYULA: Kárpátaljai régészeti kutatások 1945–1991 között a kárpátaljai magyar sajtóban	29
VÁRADI NATÁLIA: 1956-os deportálások a Szovjetunióba (a KGB dokumentumai alapján)	39
BARÁTH JULIANNA: Thököly-iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban	57
BRAUN LÁSZLÓ: Kálvin János társadalmi és politikai nézetei	63
MAROSI ISTVÁN: Firczak Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai	75

Nyelv- és irodalomtudomány

GAZDAG VILMOS: A magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálata (Tudománytörténeti vázlat)	91
MIZSER LAJOS: Kis- és Nagybégány családnevei	99
SEBESTYÉN ZSOLT: Elpusztult falvak névmagyarázatai a történelmi Bereg megyéből ...	107
VÍGHNÉ SZABÓ MELINDA: Lexikalisch-semantische Untersuchung des Baltendeutschen mit dem Standarddeutschen	115
BRENZOVICS MARIANNA: Az erő tárgya és alkalmazója. Heidegger Antigoné-értelmezése	129

Oktatás, képzés, iskola

BOROS LÁSZLÓ: Állami és magángyűjtemények Kárpátalja területén 1877 és 1918 között	133
SZAMBOROVSKYKNÉ NAGY IBOLYA: Az iskolairányítás szakmai átalakítására tett próbálkozás a Szovjetunióban (1982–91)	139
ILONA HUSZTI–MÁRTA FÁBIÁN–ERZSÉBET BÁRÁNY: Fifth graders' receptive skills in English and Ukrainian	153

LECHNER ILONA: Spielerische Arbeitsformen im Fremdsprachunterricht Schlussfolgerungen einer empirischen Untersuchung	163
---	-----

Gazdaság, biológia

ТОВТ ЙОЖЕФ: Регіоналізм, як філософія входження в Європейський Союз через розбудову місцевого господарства та території.	175
DR. SZPÁSSZKY GÁBOR: A beruházások fejlődése Kárpátalja népgazdaságában	181
HADNAGY ISTVÁN: A megújuló energiaforrások felhasználásának lehetőségei és jelenlegi helyzetük Kárpátalján	187
MELYNCSOK ADRIENN: A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (Corporate social responsibility) bemutatása és helye a mai gazdasági életben	195
PINTÉR ÁKOS: Az európai poszt szocialista országok légi személyközlekedésének jellemzői, közelmúltbeli változásai	205
GÉCSE MÁTYÁS: Alanyhasználat Ugocsa és Bereg megyék kajszi természetében	223
GORONDI TAMÁS–ILLÁR LÉNÁRD: A Borzsa-folyó puhatestű faunájának vizsgálata a benei szakaszon	229

Könyvekről

SÉRA MAGDOLNA: Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Tájékoztató füzet szülőknek és pedagógusoknak	239
MOLNÁR ANITA: Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés	241
<i>Eseménynaptár</i>	244

KOSZTYÓ GYULA*

Kárpátaljai régészeti kutatások 1945–1991 között a kárpátaljai magyar sajtóban

Rezümé Kárpátalján minden történelmi periódusnak megvan a maga kiemelkedő régész személyisége. Az első világháború előtti korszakban ilyen személyiség volt Lehoczky Tivadar. A két világháború között is volt Kárpátalján a régészettel foglalkozó kiemelkedő személyiség. Ez a személy az Országos Lehoczky Múzeum igazgatója volt, Jankovich József. Szintén kiemelkedő régészeti tevékenységet folytattak a Zatlukál testvérek és Szova Péter. A legaktívabb régészeti munka 1945 után kezdődött el Kárpátalja történetében. Ennek az állam által igen nagymértékben támogatott tevékenységnek a vezéralakja Balahuri Eduárd lett.

Резюме Вивчення періодичних видань показало, що до Першої світової війни археологічні дослідження на території сучасного Закарпаття пов'язуються з іменем Тиводора Легоцького. У міжвоєнний час, коли був створений Державний музей ім. Легоцького, цю роботу продовжував директор цього закладу Йозеф Янкович. Окрім нього, активну діяльність на ниві дослідження археологічних пам'яток краю здійснювали брати С. та Е. Затлукали, а також П. Сова. Їхні публікації на сьогодні стали джерельною базою вивчення археології Закарпаття у довоєнний час. Після 1945-го року найактивнішу археологічну роботу виконував Балагурі Едуард.

A második világháború éveiben Kárpátalján a régészeti tevékenységek, ásatások, kutatások szüneteltek, háttérbe szorultak. Teljesen azonban nem álltak le.

1944 után átszerveződött a régészet, miután e terület – Kárpátalja – a Szovjetunió, vagyis Ukrajna része lett. Ehhez az átszerveződéshez hozzátartozott az is, hogy a szovjet rendszer ideológiai hatást gyakorolt erre a tudományágra is csakúgy, mint szinte mind-egyikre. Ettől eltekintve azonban maga a tudomány gyors ütemben fejlődött. Egymást érték a régészeti ásatások, a különböző expedíciók, amelyeket kiváló régész szakemberek hirdettek meg.

Olyan személyiségek tartoztak e korszak kiemelkedő régészei közé, mint: Balahuri Eduárd, Sztepan Penyak, F. Potusnyak, I. Popovics, M. Potusnyak, V. Kotihorovics, J. Szmisko, Sz. Titov, G. Szmirmova, K. Bernjakovics, V. Gladilin, L. Szoldatenko stb. A tudományt ebben az időben az is befolyásolta, hogy a helyi tudományos kutató központok mellett (Ungvári Állami Egyetem, Ukrán Tudományos Akadémia, Kárpáti Honismereti Múzeum) megjelentek moszkvai, szentpétervári, kijevi, leMBERGI tudományos műhelyek is.

Hogy melyek voltak Kárpátalja területén az első régészeti ásatások, amelyeket a szovjethatalom kezdeményezett? Ezt Balahuri Eduárd 1976-ban a *Kárpáti Kalendárium* oldalán megjelent rövid összefoglaló jellegű cikkéből megtudhatjuk, amely mindössze három hasábos, azonban tömör publicisztika. Jelentőségét az adja, hogy az 50-es évek régészeti ásatásait igen pontosan említi meg, foglalja össze. E szerint a cikk szerint az 50-es években Kárpátalja területén őskőkori emlékeket tártak fel Ungvár, Munkács és Beregszász városában. Ezeknek a tanulmányozását a hatvanas évek végén kezdte meg az akkori USZSZK Tudományos Akadémia kárpátontúli paleolitikumi expedíciója V. Gladilin és G. Szmirmova személyében. Az 50-es években valamelyest ismertek voltak az új kőkori és rézkorszaki emlékek, melyekkel kapcsolatban régészeti ásatásokat a következő kárpátaljai területeken végeztek: Nevetlenfalu, Nagypalád, Beregszász, Munkács, Szajkófalva, Nagyláz községekben. A régészeti ásatásokat az Ungvári Állami Egyetem, az USZSZK TA Régészeti Intézete kezdeményezte, melynek eredményeként már az ötvenes években meghatározták az újkőkori és rézkorszaki műveltség fő sajátosságait. Vagyis, az akkor megtalált tárgyak magukon viselték a vonal- és szalagdíszes kerámiakultúra legfontosabb jellemzőit. Így a Nyírség-Zatin csoport telephelyei a munkácsi Kis-hegyen és a Kerek-hegyen

*Történelemtanár, 2009-ben felvételt nyert az ELTE új- és jelenkori magyar történelmének phd képzésére. A tanulmányt dr. Csatóry György lektorálta.

találhatóak. Az ottomán műveltség emlékei a csepei, a nevetlenfalui, a nagyszőlősi, a beregszászi telephelyek. Ezt a tájékoztató jellegű cikket folytatva Balahuri Eduárd említést tesz a továbbiakban az 50-es években előkerült bronzkincsekről is, többségük az i. e. XIV–XII. századbéli sztánfalvi kultúra emlékei. Tanulmányozásukat és rendszerezésüket a 60-as években fejezték be az archeológusok.

A kárpátaljai régészeti élet igen nagy sikereket ért el az 50-es években a vaskorszakot érintő kérdések megválaszolásában. Az említett években magát a vaskort Kárpátalján két nagy csoportra osztották. Az elsőbe tartoznak az ungvári, a nagyszőlősi, a salánki telepek, melyek az i. e. XI–VIII. századi gava-goligrádi kultúra emlékei. A másik csoportba tartoznak a bilkei, a nyíresújfalui, a nevetlenfalui, a királyházi telepek. Ezek az i. e. VII–III. századi kustánfalvi kultúra emlékei.¹

A továbbiakban kicsiny hazánk régészeti életének bemutatását, nagyobb régészeti korszakokra bontva próbálom bemutatni. A földtörténeti korszakok alapján kezdjük az őskorral foglalkozó cikkekkkel.

Vidékünkön a második világháború után megindult a tudományos tevékenység, sorra kezdődtek a régészeti ásatások. Területünk rendkívül gazdag őskori és ókori leletekben. Az 50-es és 60-as években az archeológusok többsége azt állította, hogy Kárpátalja már a kőkorszakban is lakott volt. Szova Péter, V. Gladilin és Sz. Szmimov által feltárt lelőhelyek Ungváron (Radvánci-hegy, Horjani, Kálvária), Munkácson, Beregszászban és Rakaszon legalábbis erről tanúskodnak. Ezeket a feltevéseket bebizonyították, sőt túl is haladtak rajta a 70-es évek elején megindult újabb kőkort kutató munkák. Balahuri Eduárd pontos leírást ad arról, milyen volt vidékünkön az i. e. V–III. évezredben az ember. A 70-es években zajló régészeti kutatások eredményeként, meghatározta, mivel foglalkoztak az emberek: eszerint vidékünkön földműveléssel, állattenyésztéssel, halászattal és vadászattal. Kapcsolatban voltak szomszéd törzsekkel, amiről a vulkanikus üvegből készült szerszámaik tanúskodnak.²

Őskorral kapcsolatos tudósítást a *Kárpáti Kalendárium* 1978-as számában találunk. 1978-ban volt tíz éve, hogy az Ungvári Állami Egyetem expedíciója ásatásokat végzett a Szőlősi járásban. Már akkor is a legnagyobb szenzációnak a több réteges kora paleolitikori település számított – a királyházi kőbánya mellett. Ennek Balahuri Eduárd szerint 3 acheuli-moustieri településrétege van (i. e. 30–38 évezred). A nevetlenfalui ásatásoknál három településréteget fedeztek fel. Az első neolitikori réteghez tartozik számos gazdasági és háztartási építmény földkunyhókkal (30–35 m²), agyagkemencékkel és veremgödörökkel. A kunyhókban és vermekben nagy mennyiségben vastag és vékony falú félgömb edényre bukkantak. A nevetlenfalui ásatások során az egyik kunyhómaradványban nő alakú bálványszoborra bukkantak.³

Amelyek a nevetlenfalui ásatások során előkerültek emlékek igen nagy hasonlóságot mutatnak a Szlovákiában és Észak-Magyarországon talált tárgyakkal. A leletek alapján Balahuri Eduárd és társai megállapították, hogy 6 ezer éves tárgyáról van szó, amelyek készítői (Batár) a Tisza és a Tur folyók között éltek.⁴

Az igazi áttörést Kárpátalja őskorával kapcsolatban az 1974-ben indított expedíció hozta meg. Bár korábbi – 50-es, 60-as évekből – ásatások során előkerült leletek már tisztáztak jó néhány kérdést a kelet-kárpáti régió benépesítésével kapcsolatban, azonban teljes mértékben nem oszlatták el a kételyeket. Felmerült az a kérdés, hogy vajon a legkorábbi embercsoportok a Keleti-Kárpátokban a nagy és huzamos eljegesedés korszakában léltek-e menedéket, vagy csak az eljegesedés után. Erre választ 1974-ben kaptak a kutatók. Az őskort kutató expedíció a huszti völgykapu vidékének tanulmányozása során a Királyháza melletti Szárhegyen korai paleolitik települések nyomaira bukkant. Ezek a

¹ Kárpáti Kalendárium, 1976. 98. o.

² Kárpáti Kalendárium, 1974. 125. o.

³ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

⁴ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

Tisza mentén délről északra húzódó hegyvonulat gerincén terülnek el. A vonulat három csúcsból áll, amelyet ősi szurdokvölgyek választanak el egymástól. A középső csúcson a 6 méter vastag homokos agyagrétegben nyolc egymást követő korai paleolit kori települést fedeztek fel. Mindegyik település helyén sok, kőből készült munkaeszközt és tüzhelynyomot, elszenesedett fát találtak. Az emberek – Balahuri Eduárd szerint – a Tisza partján első ízben kb. 500 ezer évvel ezelőtt települtek le, és a folyó szintje akkoriban 100 méterrel volt magasabb, mint ma. Az ásatási területen az expedíció az őseMBER eszközeinek igen értékes darabjait – andezitből, kvarcitból, illetve kovakőből készült marokköveit, kaparóit – gyűjtötte össze, valamint az ezen eszközök készítésére már lehasított kődarabokat.

Jelentőségét az adja ennek a királyházaik telepnek, hogy nagyszámú kőszerszám maradt fenn. Ezek alapján, jól nyomon követhető, miként fejlődött fokról fokra a település ősi lakóinak termelési technológiája. A felfedezés átértékelte az addig uralkodó nézeteket. Addig az ember megjelenését a kelet-európai régióban 150 ezer évvel ezelőttre tették. Ez a lelet ezt felülértékelte, az ember megjelenését ebben a régióban 500 ezer évvel ezelőttre tette.⁵

V. Gladilin régész 1974-es királyházaik felfedezése után más, új kőkori telepeket kutató munkák kezdődtek. Horkai László helyi lakos értesítette a sajtót arról, hogy az egykori Szernye- mocsár területén alapcsőverési munkálatok folynak és rengetek új kőkorszakbeli cseréptörmelék került elő a földről. A település feltáráshoz, tüzetes megtekintés után M. Potusnyak kezdett hozzá. A feltárás eredményeként sikerült a településen több földbe vájt kunyhót, döngölt tüzhelyet felfedezni. 30 ezernél több edénycserepet, kő és obszidián munkaeszközöket, késeket, fúrókat, baltákat, vésőket és égetett agyag női szobrokat leltek. Ennek a rivnei leletanyagának a korát M. Potusnyak 6 ezer évvel ezelőttire tette, és a Kőrösi-kultúrához sorolta. A kultúra déli eredetű, a Balkán félszigetről vándorolt népesség hozta magával. M. Potusnyak elmélete szerint ez a nép egybeolvadt az itteni népességgel, ezek a népek magukkal hozták a forradalmian új gazdálkodási rendszereket, a földművelést és az állattenyésztést, valamint hatásukra a lakosság kisebb, faluszerű településekké szerveződött. A Kőrösi-műveltségnek meghatározó szerepet tulajdonított M. Potusnyak, szerinte ez a kultúra a továbbiakban nagyban befolyásolta az új kőkorszakbeli lakosság további fejlődését. Erről vallanak a nevetlenfalui település leletei.⁶

Kárpátalja történetében az őskor, másként paleolitikumi a mai ismereteink szerint kb. 1 millió évvel ezelőtt kezdődött és kb. i.e. 10 ezerig tartott. Ez egybeesett a Föld geológiai történetének ama szakaszával, amely jégkorszak vagy pleisztocén néven ismert. Kárpátalján majdnem 100 őskori lelőhelyről van tudomásunk. Kétségteljesen a leggazdagabb és legjelentősebb a királyházaik telep. Körülbelül 150 ezer évvel ezelőtt, a Riss-Würm interglaciális kezdetén, a helyi lakosság kultúrája fejlődésének újabb szakaszába ért. Ekkor jött létre a mousteri kultúra, amelynek hagyatékai a Neander-völgyi emberé. Az utolsó Würm eljegesedés kezdetén a királyházaik kultúra hordozói elhagyták területünket és ekkor jelenik meg a levallois-i köipar.⁷ A felső paleolit Kárpátalján 60 ezer évvel ezelőtt kezdődött. Ebből a korból való leletek közül a legismertebbek a királyházaik II és I telep. Kárpátalja kőkori történetében a mezolit i.e. X.–VI. évezredre datálható. Ma már több mezolit települést ismerünk. A biztosan mezolit települések és lakóhelyek nagyjából a vulkanikus eredetű dimbes-dombos előhegyekben fordulnak elő. Geológiai és régészeti megfigyelések alapján a mezolit lakosságon belül két nagyobb csoportot lehet elkülöníteni. Az egyik csoportra a korábbi, őskori tradíciók a jellemzőek. A másik csoport anyagi kultúrájában már világosan kivehetők az átmeneti kőkorszak jegyei. A mezolit után Kárpátalján a délről érkező növénytermesztő és állattenyésztő népcsoportok telepedtek le. Ez az esemény az i.e. VI–V. évezredben zajlott le. Ez az újkor i.e. III. évezredig tartott a réz

⁵ Kárpáti Kalendárium, 1979. 68. o.

⁶ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

⁷ Kobály József, 1998. 8–10. o.

általános elterjedéséig. Az i.e. V. évezredben Kárpátalján letelepedett balkáni népcsoport kultúráját Kőrösi-kultúrának nevezték el.⁸

A történeti kronológiában tovább haladva következzen a bronzkori emlékek bemutatása. A legkorábban megjelent idevonatkozó régészeti cikk a már sokszor emlegetett Nevetlenfalu községről szól. Nevetlenfalu határában a Kiserdő és a Mondics tagban került napvilágra négy, 0,45 m mély, 26–30 m² területű lakhely. Alakjuk ellipszis vagy téglalap alakú volt, közepes agyagkemencével. E mellől magórló kövek és fonóeszközök, karperecek kerültek elő. Az előkerült anyagok alapján lehetővé vált, hogy a régészek meghatározzák a település lakosságának foglalkozását. A földművelés létezésére utalnak a magórló kövek. A nevetlenfalui feltárt leleteket 1970-ben i. e. II. évezredre datálták, ami a sztánfalvi kultúra köréhez tartozik. A Batár pari ásátások során az Ungvári Állami Egyetem Történelem Tanszékének expedíciója 0,35 m mélyen olyan leletekre bukkant, amelyeket i. e. I. évezredre kelteztek s a régi kelta kultúra körébe sorolták.⁹

A Balahuri Eduárd által vezetett expedíciókon kívül mások is vezettek bronzkorszakot érintő régészeti ásátásokat vidékünkön. F. Potusnyak Kárpátalján 1950–1959 között több mint 20 bronzkorszakbeli lelőhelyet tárt fel a Szőlősi járásban. A legjellegzetesebb bronzkort bemutató településegüttes a Nevetlenfalui. Találtak különböző nagyságú fazekakat, vázákat, korsókat, cseréptálat, csésze miniatúrákat, ember- és állatfigurákat. A település ásátása során nagyszámban kerültek elő bronzleletek.¹⁰

Az Ungvári Állami Egyetem régészeti expedíciójának – Balahuri Eduárd a vezetője – 1978-ra a következő eredményeket sikerült elérnie a Szőlősi járásban a bronzkorszak kutatásában. A már korábban megtalált és feltárt nevetlenfalui ásátások leleteinek elemzésekkor kezdődött meg. Azonban a vizsgálat mellett újabb leletekre is bukkant a régész. A nevetlenfalui leletanyaghoz tartoznak a döngölt agyagkemencék, amelyet még 1870-ben tártak fel 0,6 m mélységben. A falak mentén különböző méretű háztartási veremeket találtak. A további kutatások során több mint 60 építmény nyomaira bukkantak. A kunyhókon belül és kívül fazekakat és tálakat, merítő edényeket, spirálszerű rajzokkal gazdagon díszített korsó formájú vázákat, munkaeszközöket, fegyvereket, bronzékszereket, valamint öntőformákat is találtak. A további kutatások során a nevetlenfalui leletekhez hasonlókat találtak Tiszaszászfalun és vovcsi melletti településeken. Ezeknek a leleteknek a keletkezését Balahuri Eduárd i. e. XIV–XII. századra tette. Elmélete szerint a nevetlenfalui kultúra megalkotói nagyban hozzájárultak a korai vaskori kultúra megtelepedéséhez. Elmélete helytálló volt, mert ezek az emberek ügyes bronzöntők voltak és emellett földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak. Ezeket a nevetlenfalui jellemzőket (i. e. I. évezred) vélte Balahuri Eduárd felfedezni a fedorovói (Balahuri Eduárd megnevezése) és vovcsi leletekben is. Összességében Balahuri Eduárd ezeket az újabb régészeti ásátások során előkerült bronzkori leleteket a gáva-holihradai kultúra tárgyi emlékei közé sorolta.¹¹

A bronzkorszakot érintő régészeti ásátások Kárpátalján tulajdonképpen a Szőlősi járásban koncentráltak, azonban Kárpátalja más szegletében is történtek ilyen jellegű ásátások. Ezeknek segítségével igen nagy érdekességeket tudtak meg Munkács bronzkorszakbeli történetével kapcsolatban: Kamjanka és a Cservonai-hegyen, valamint a Pidmonosztrijnál, a Latorca partján fekvő helyeken bronzkorszakbeli településmaradványokat tártak fel. Feltárását szintén Balahuri Eduárd végezte. A leletek korát i. e. III–II. évezredre tette. Találtak még a Halis-hegyen is leleteket, de azokat Balahuri késő bronzkorszaknak vélte és i. e. I. évezredire datálta.¹²

⁸ Kobály József, 1998, 13–16. o.

⁹ Kárpáti Kalendárium, 1970. 119. o.

¹⁰ KÁRPÁTI KALENDÁRIUM, 1974. 125. o.

¹¹ KÁRPÁTI KALENDÁRIUM, 1978. 83. o.

¹² KÁRPÁTI KALENDÁRIUM, 1979. 31–32. o.

Balahuri Eduárd vezetésével a 70-es évek második felében ismét nagyszabású ásatások kezdődtek. Ezúttal már az ásatások oroszlánrésze nem a Szőlősi járásban zajlott. Megmaradt meg néhány Szőlős környéki település, mint Fancsika vagy ismét Nevetlenfalu. Az érdeklődés egyre inkább áttevődött a Beregszászi járás néhány településére. Ilyen például Kovászó, ahol egy építkezésen előkerült bronzkori lelet miatt indultak meg régészeti ásatások. De ekkor kezdődnek meg az ásatások Badalóban, valamint folytatódnak Munkácson is. Ezekben a településeken megtalált leletek alapján Balahuri Eduárd azt a széles körű és jól megalapozott következtetést vonta le, hogy vidékünkön a bronzipar igen fejlett szintet ért el.¹³

Az első vaskorral kapcsolatos cikke az 1970-es *Kárpáti Kalendárium* lapjain bukkantam. A szerzője Balahuri Eduárd. Ebben arról számol be, hogy a régészet tudomány szempontjából igen fontos eredményeket értek el Nevetlenfalu közelében. Ezen a területen – a régész elmondása szerint – már régóta keresik a vasmegmunkáló lakosok településeit, műhelyeit. A hosszú munka 1970-ben végre meghozta a várva várt eredményt. Ekkor ugyanis az ungvári egyetem által vezetett régészeti expedíció Újakli határában a Halomdomb nevezetű dűlőben keresett településre bukkantak, melynek területe 5 hektár volt, több kohászmedencét és 100-nál több 60–80 kg-os 80–100 cm átmérőjű vasöntvény- maradványokat találtak. A feltárt leletek arról tanúskodnak, hogy itt jól ismerték a vasöntés technológiáját. A település korát Balahuri Eduárd i.e. IV–II. századra tette. Azt a merész következtetést vonta le a régész – ez az öntési technológia fejlettsége alapján –, hogy valószínűleg ez a nevetlenfalui telep volt az, amelyik a szomszédos törzseket is elláthatta vastermekkel.¹⁴

A vaskorszak kutatásával kapcsolatban igen nagy előrelépést jelentett a Kőlcény-hegy környékén lévő Tupcsa-hegy feltárása 1973-ban. Ennek a földvárnak a keletkezését a történészek az i.e. I. évezredre teszik. Ebből kiindulva nagyon sok vaskorszakkal foglalkozó régész figyelmét felkeltette ez a helyszín. A XIX. század vége felé Lehoczky Tivadar elemezte ezt a várat, korát a vaskor hajnalára tette. Tüzetesebben azonban ő sem vizsgálta meg, inkább a földvár külső leírásával foglalkozott. A vár újabb vizsgálatára a XX. század harmincas éveiben került sor. Ekkor a Zatlukal fivérek végeztek szintén inkább felderítő jellegű ásatásokat a Tupcsa-hegyen. Azonban sok felmerülő kérdésre nem fordítottak kellő figyelmet. A vár a mindenre kiterjedő tanulmányozását az 50-es 60-as években a Kárpátontúli Területi Honismereti Múzeum és a leningrádi Ermitázs régészeti expedíciójának szakemberei kezdték meg. Ezen kutatások során pontosan meghatározták a település határait, keletkezésének idejét, a földvár lakóinak kulturális szokásait. Ugyanakkor csak majdnem mindenre kiterjedő munkát végeztek a régészek, mivel nem tanulmányozták az erődítmény gazdasági épületeinek, védelmi intézményeinek funkcióját. Ezt pótolandóan 1973-ban az ungvári egyetem expedíciót kezdeményezett Balahuri Eduárd vezetésével. Az expedíció során a szakemberek 16 gazdasági létesítményt tártak fel, amelyek során fontos leletekre bukkantak. Az előzetes felmérések segítségével sikerült rekonstruálni a település tereprajzát, továbbá azt is megállapították, hogy a várfalak alapja hatalmas andezitkőből épült. Erre eredeti homokos agyag, illetve kavics- és kőzúzalék keveréket hordtak, ezt pedig ledöngölték. A várfal jelenlegi magassága – Balahuri Eduárd alapján – 0,3–3 m, vastagsága 5–7 m között változik. A feltárás során a település déli részén az expedíciónak sikerült feltárni 4, a föld felszínén épült és 2 kissé a földre süllyesztett négyszögletes és ovális alakú 12–30 m²-es lakóépítményt. Középen a lakás agyagpadlóján volt a tűzhely, melyet sima andezitkövekből és kavicsokból építettek. A tűzhely körül néhány 2-3 magfejtő, morzsoló vastag falú fazekat is találtak. Balahuri Eduárd átértékelte a Tupcsa-hegyről addig vallott nézeteit. 1973-ig az a markáns nézet uralkodott, hogy ez a hely csak átmeneti szállás volt a különböző népeknek. Azonban a

¹³ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

¹⁴ Kárpáti Kalendárium, 1970. 119. o.

településen talált gazdasági és védelmi épületek elemzése alapján Balahuri Eduárd szerint a Tupcsa-hegy egy bizonyos közösség állandó lakóhelye volt. Ez a közösség állattartással és növénytermesztéssel is foglalkozott.¹⁵

Többek között a Tupcsa-hegyi ásatások eredményeit is bemutatja Balahuri Eduárd egy 1974-es cikkében. Ebben nagyvonalakban mesél a vaskorszakban vidékünkön élő lakosság gazdasági életéről, szakásairól, a kereskedelemről, a műveltségről, a háborúkról.¹⁶

A tiszántúli földeken egyes leletek alapján több neves régész szerint is i.e. VIII–III. század közötti kustánfalvi kultúra hordozói élhettek. Ők voltak az elsők akik „ipari mértékben” olvasztották a vasat, és nagy valószínűséggel az ők érdemük a bökényi kurgánszerű temetkezések, amelyek feltárása V. Bidzilja és I. Popovics nevéhez fűződik. A feltárás során a kurgán alatt az ősi réteg szintjén hallott hamvasztási maradványokra bukkantak. A hamvakat urnákban, illetve vermekbe helyezték el. A hamvak mellett találtak még igen nagy mennyiségű mellékletet (tálak, merítő edények). Amiért igazán jelentős a bökényi kurgánsír, az az, hogy Kárpátalján ebben a sírdombban találtak egyedül először kelta díszített fazekas eszközöket. Balahuri Eduárd is részt vett ezeken az ásatásokon, és szerinte a kelták megjelenése után i.e. III–II. században a kustánfalvi kultúrában is változások történtek, mert megjelenik a kelták anyagi kultúrája, cserép-, vas- és üvegtárgyaik. Balahuri Eduárd kihangsúlyozta azt, hogy ezt a változást kísérte az a jelenség is, hogy Nevetlenfaluban, Nagypaládon, Csepében és Péterfalván az i.e. I. században nagy kiterjedésű vasolvasztótelepek jöttek létre.¹⁷

A vaskorszakból származó leletek igen nagy mennyiségben álltak már a 80-as években is a kutatók rendelkezésére. Ezek döntő többsége a 80-as évekig az Ungvári Állami Egyetem, valamint a kijevei régészeti intézet ungvári csoportjának együttes munkájával került elő, majd pedig fokozatosan gyarapodott. 1974 és 1980 között ismét újabb 40 települést és 20 temetőt tártak fel a már említett szervezetek a nevetlenfalui és a nagypaládi, valamint a ráti területeken. A feltárások során előkerült leleteket a szakemberek a Hallstatt és La Ten-i kultúrák emlékeihez sorolták. A nevetlenfalui 1980-ig előkerült újabb leletek alátámasztották Balahuri Eduárd azon elképzelését, miszerint az ókorban ez a telep a vasolvasztás egyik meghatározó pontja volt vidékünknek.¹⁸ Azonban vidékünknek volt az ókorban egy másik „vaskohászati” központja. Ez a hely Vovcsanszk (Balahuri Eduárd megnevezése) a Nagyszőlősi járásban. Vovcsanszkban az Ungvári Állami Egyetem 1964–1976, között mintegy kétszáz 60–80 kg-ot kitevő hordó alakú vasöntvényt fedezett fel. A helyszínen folyó ásatás során kiderült, hogy a vasöntéshez nyersanyagul a helyi lelőhelyek szolgáltak. Továbbá azt is sikerült bebizonyítani a kutatóknak az előkerült leletanyag alapján, hogy a megvizsgált újakli vasolvasztó központ Európában a lengyelországi után a második helyet foglalta el. Erre engednek következtetni a nagy mennyiségben előkerült jó minőségű vas előállításához felhasznált eszközök.

A 80-as évekig előkerült vaskorszakkal kapcsolatos leletek még egy igen jelentős elméletet alapoztak meg, mely elmélet szintén Balahuri Eduárd nevéhez kapcsolódik, s mely szerint a mai Kárpátalján a fejlett vasipart kialakító nép nem tartozott a kelta nemzetséghez. A régész azt feltételezte, hogy a vasöntés technológiáját az itt élő népek feltehetőleg maguk fejlesztették tovább, de bizonyos mértékig a kelta kultúra hatása alatt állt. Erre enged következtetni a bökényi, macsolai valamint a ráti vaskori leletek többsége. Ezekből a telepekből előkerülő kerámiatárgyak, vaseszközök a már fentebb említett kustánfalvi kerámia jellegzetességeit viselik magukon, viszont a korongon készült edények a kelta formatípust követik. Így Kárpátalján a La Ten-i kultúra az i.e. III–II. évezredben, a kelta civilizáció és a kustánfalvi kultúra szintézise folytán alakult ki. Balahuri Eduárd szerint a

¹⁵ Kárpáti Kalendárium, 1973. 30. o.

¹⁶ Kárpáti Kalendárium, 1974. 125. o.

¹⁷ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

¹⁸ Kárpáti Kalendárium, 1980. 93. o.

korabeli leletek alapján ezek voltak vidékünkön a vaskorszak jellemzői.¹⁹ Kárpátalja vaskorszakáról a 80-as években vallott nézeteket hivatott alátámasztani az 1981-ben megkezdett újabb ásátások Tiszabökényben, Nevickén és Darván I. Popovics régész vezetésével. A településeken kívül kurgán temetőket is feltártak. Ezeket a részletes tanulmányozás, elemzés után a kustánfalvi kultúrába sorolta a neves régész.²⁰

A vaskorszakot érintő régészeti feltárások 1982–83-ban gőzerővel folytak. Ekkor ugyanis megkezdődtek az Urengoj–Pomari–Ungvár- gázvezeték lefektetését megelőző régészeti műemlékmentő ásátások. Ennek a nagy ívű kutatásnak a vezetője Sztepan Penyak. A vállalkozást az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémia kezdeményezte, ugyanis a gazdasági érdek mellett az államnál megjelent a kulturális értékek megmentése. A gázvezeték hosszából Kárpátaljára 109 km-es szakasz esett: a Kárpátok vízvázalasztójától a nyugati államhatárig.²¹ A szervezés után az első jelentős leletre Patakos (Ungvári járás) környékén bukkantak. Ettől a falutól északra a Kucsavka- patak menti hegyen vaskészítésre használt olvasztókemencék maradványaira bukkant az expedíció. A kúp alakú, agyagból készült kohóknak csak az alsó részük maradt meg, bennük vassalak és faszén. A vaskohók átmérője 30–40 falainak, vastagsága pedig 7–9 cm volt. A kohók közelében olyan kerámiatöredékeket és egyéb leleteket találtak, amelyek a település i.e. II–I. századi keletkezésére utaltak. A további kutatás során igen rövid idő után ismét érdekes leletre bukkantak szintén Patakos környékén, a Mohilki- dűlőn. Itt már korábban sikerült egy kurgánt feltárni korát i.e. VI–IV. századira tették, vagyis egy korai vaskorszaki településről van szó. Ennek a leletnek a feltárása igazolta azt a feltevést, hogy a területen már az i.e. I. évezred közepe táján is éltek emberek.²²

Még inkább igazolta ezt a feltevést az ugyanitt talált sírhalom. A kurgánban sajátos csoportos temetkezési helyre bukkantak. A holttesteket itt a temetkezés helyén égették el. A csontmaradványokat és a máglya maradványait szétkaparták, majd földdel befedték. A kurgán belsejében kerámiatöredéket találtak, amelyek alapján Sztepan Penyak ennek a sírhalomnak a keletkezését a II. század végére datálta. Ezzel a régész megcáfolta a helyi lakosság ama verzióját, mely szerint ebben a sírhalomban az 1848–49-es szabadságharc áldozatai nyugszanak fegyvereikkel együtt.²³ Miután folytatódtak az ásátások egyre-másra kerültek elő az újabb leletek. Így a következő régészeti leletre az Ungvári járás Ungtölgyes nevű falujában, a Tatárhalom nevű dűlőnél bukkantak. Ezek a leletek is a vaskorszaki kultúrához tartoztak. Ungtölgyesen a régészek még kőből faragott kaparókat is találtak. A munkálatok folytatásakor Rát község környékén egy II–IV. századra datált kultúrreteg került elő. A körülbelül 2 hektárnyi területen négy lakóhely, 7 gazdasági verem, 5 faszén előállítására alkalmas kemence és 12 oszlopnak ázott gödör maradványait vizsgálták meg. Sztepan Penyak szerint az 5 kemence valószínűleg vasolvasztási célokat szolgált, és a vasolvasztáshoz szükséges faszénen égettek bennük. A helyszínen talált leletek azt bizonyították, hogy i.e. I. évezred elején az itt élő lakosság már gazdasági és kulturális kapcsolatokat tartott fenn a római birodalommal szomszédos tartományokkal.²⁴

A használat első jeleit az ókori Kelet népeinél fedezhetjük fel már az i.e. III. évezredben. Az i.e. XIV–XIII. században a hettiták megfejtették a vas titkát és megkezdődött a széles körű felhasználása. A IX. század vége felé a Kárpát-medence északkeleti részében és Kárpátalján is megjelenik. Területünkön a korai vaskorszak körülbelül az i.e. IX. század végétől az i.e. III. század kezdetéig tartott. Ennek első két századát a helyi késő bronzkori

¹⁹ Kárpáti Kalendárium, 1980. 93. o.

²⁰ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

²¹ Kárpáti Kalendárium, 1985. 129. o.

²² Kárpáti Kalendárium, 1985. 129. o.

²³ Kárpáti Kalendárium, 1985. 130. o.

²⁴ Kárpáti Kalendárium, 1985. 130. o.

gáyai népség további fejlődése jelzi. Az anyagi kultúrában, a kerámiában és bronzeszközökben nem tapasztalható számottevő változás. A változások valamikor az i.e. VI. század folyamán következtek be, amikor is területünkön megjelenik a kustánfalvi kultúra. E kultúra elnevezése a munkács járási Kustánfalva községnévből ered, ahol a 30-as években egy nagy sírhalmokból álló temetőt tártak fel. Ezt a korszakot, amely a kora vaskor második szakaszának felel meg, a kutatók általában szkítakornak nevezik. Ami a kustánfalvi népség etnikai hovatartozását illeti, a kutatók azon a véleményen vannak, hogy az északi trák népcsoportról van szó. Valamikor az i.e. III. század elején drasztikus változások következnek be területünkön, amelyeknek nyomán megszűnt a kustánfalvi kultúra, s helyébe az ún. La Ten-i kultúra lépett, melynek megjelenését a tudósok többsége a kelta törzsek vándorlásával hozza összefüggésbe. Ennek egyik legismertebb emléke vidékünkön a Gallis és Lovácska hegyeken felszínre hozott leletek. A kárpátaljai kelta közösségek valamikor az i.e. II. század végén indulnak hanyatlásnak, ami egyrészt a germán törzsek első mozgásaival, másrészt az Erdély területén honos dák törzsek megerősödésével hozható összefüggésbe.²⁵

Ennek az időszaknak a kutatása, a szovjet érában Balahuri Eduárd nevéhez fűződik. Az első szláv törzsekre vonatkozó leletek Kárpátalján 1964-ben kerültek elő Cserlenő település, valamint a Váriban található szláv földvár feltárása során, írja a *Kárpáti Kalendárium*. A régészeti leletek alapján Baahuri Eduárd arra a következtetésre jutott, hogy az utóbbit valószínűleg a szláv népek alapították, amelyet a X. században a betelepülő magyar törzset semmisítettek meg.²⁶ A szláv törzsekkel kapcsolatos elméletét a régész a Nagyszőlősi járásban végzett ásatásokkal ismét alátámasztotta. Az itt előkerült leletek pontosabb képet adtak a szláv törzsek településének lakhelyéről, azok típusairól, a gazdasági és kulturális sajátosságaikról. A Szőlősi járásban folytatott ásatások leletanyagának megvizsgálása után Balahuri Eduárd véleménye az volt, hogy ezeket a termékeket a keleti szláv törzsek, pontosabban a fehér horvátok készítették a VI–XI. század között.²⁷

1980-ra a Kárpátalján szláv törzsekkel foglalkozó régészek számára már több mint 50 feltárt település, temetkezési hely szolgált a kutatás alapjául. A szláv törzsek történetét, társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságait ekkor több híres régész is kutatta. Balahuri Eduárd, Sztepan Penyak, V. E. Kotigorosko.²⁸

1982–83 között az Urengoj–Pomari–Ungvár- gázvezeték építését kísérő régészeti expedíció során újabb szláv történelmi emlékek kerültek elő. Az ásatási évad legértékesebb leletére a Gállocs közelében lévő Fehérmező- dűlőn bukkantak. Itt a mocsaras síkságból egy homokos domb emelkedett ki. Az itt talált lelet egy VI. századi kora szláv település. A település feltárása során két földkunyhóban sárkemencét és kőből rakott kemencét találtak. Az egyik ilyen lakhely teljesen gerendákból készült a másikkal csak a pillérei voltak faoszlopok. A talált kerámiatárgyak, a tapasztott fazekak és serpenyők maradványai mind az ún. prágai (korcsáki) típushoz tartoztak, amelynek korát V. század végére a VI. század elejére datálta Sztepan Penyak. A kunyhók földrétegéből fonáshoz használt szerszámokat és fenőköveket találtak. Mivel igen gazdag és egyedi ennek a településnek a leletanyaga, ebből kiindulva Sztepan Penyak ezt a Gálócsi települést európai viszonylatban is nagyon fontos jelentőségűnek tekintette.²⁹

Az első biztos leletek a szláv népcsoportok kárpátaljai megjelenéséről a VI. századtól kezdve állnak rendelkezésünkre. Igaz, a kutatók körében viták folynak annak lehetőségéről, hogy a szlávok esetleg már korábban is letelepedtek itt, valamikor a római kor folyamán. Sőt mi több, az utóbbi években különösen az egyes nyelvészek között terjedt

²⁵ Kobály József, 1998. 25-30. o.

²⁶ Kárpáti Kalendárium, 1974. 125. o.

²⁷ Kárpáti Kalendárium, 1978. 83. o.

²⁸ Kárpáti Kalendárium, 1981. 58. o.

²⁹ Kárpáti Kalendárium, 1985. 131. o.

az a nézet, mely szerint a szlávok hazája a Kárpát-medence, és azon belül is Pannónia területe. Ennek azonban éppen a régészeti leletek mondanak ellent. A korai VI–VII. századi szláv kultúra vidékünkön a prágai kultúra néven ismert. Telepei Gállocsból, Dédából, Beregszászból, Ungvárról ismertek napjainkban. Az anyagi kultúra az előkerült leletekből ítélve elég szegényes. A vidékünkön élő szlávok fejlődésében a VIII–IX. század jelent nagy előrelépést. Megfigyelhető a települések számának növekedése, a korongon készült kerámia fokozatos elterjedése, a kurgánsírok megjelenése. A honfoglaló magyarok a területeken nem keleti szláv csoportokat találtak, hanem nagy valószínűség szerint déli- és nyugati szláv lakosságot.³⁰

IRODALOM

- Kobály József 1998: Sine ira et studio. Clio. Ungvár.
Balahuri Eduárd 1970: Régészeti leletek a Tiszántúlon. Kárpáti Kalendárium. 119.o.
Balahuri Eduárd 1973: Ósi földvár a Tucsza hegyen. Kárpáti Kalendárium. 30.o.
Balahuri Eduárd 1974: Vallanak emlékeink. Kárpáti Kalendárium. 125.o.
Balahuri Eduárd 1976: Régészeti emlékeink tanulmányozása a szovjethatalom éveiben. Kárpáti Kalendárium. 98.o.
Balahuri Eduárd 1978: Archeológiai ásatások a vinohradovói kerületben. Kárpáti Kalendárium. 83.o.
Balahuri Eduárd 1979: Félmillió éves település Korolevön. Kárpáti Kalendárium. 68.o.
Balahuri Eduárd, M. Troján 1979: Régészeti és első írásos emlékek Mukacsevön. Kárpáti Kalendárium. 31–32.o.
Balahuri Eduárd 1980: A vaskorszak kutatása Kárpáton túlon. Kárpáti Kalendárium. 93.o.

³⁰ Kobály József, 1998. 34–36. o.

A-19 Acta Beregsiensis. Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. – Ужгород: ПоліПрінт, 2010 – 248 с.
ISBN 978-966-2595-01-7

«Acta Beregsiensis» є науковим виданням Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ. Даний том вміщує дослідження угорською, українською, англійською та німецькою мовами за перше півріччя 2010 року. До випуску ввійшли публікації викладачів та студентів інституту, а також закордонних науковців у сфері мовознавства, літератури, історії, педагогіки, біології, економіки та інших наук.

УДК 001(477.87)

ББК 72.4(4УКР-43АК)

Наукове видання

Acta Beregsiensis

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2010/2

Том ІХ, № 2

РЕДАКЦІЯ: *Козут А., Пенцкофер І.*

КОРЕКТУРА: *Г. Варцаба І.*

ВЕРСТКА: *Гороній А.*

ОБКЛАДИНКА: *К&P*

Відповідальні за випуск: *Орос І., Шови К.*

Здано до складання 14.04.2010. Підписано до друку 17.05.2010.

Папір офсетний. Формат 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 19,9. Тираж 250. Зам. 428.

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.